

ÖRÖKSÉG

JUHÁSZ GÉZA

„NEM BÁNTAM MEG ÉS NEM SZÉGYELLEM” EGY ÉVE HUNYT EL GÁL LÁSZLÓ

Első és utolsó verseskönyvének megjelenése között kerek ötven esztendő telt el: *Novellíra*, 1922 — *Rozsdás esték*, 1972 (nem számítva az 1974-ben megjelent második szerbhorvát nyelvű kötetét). Az összesen 12 önálló (eredeti) kötet megjelenésének folyamatában, ha munkásságában nem is volt két, egyenként tízéves vákuum (*Versek*, 1939 — *57 vers*, 1949 — *Dal a szegény halászlóról*, 1959), ám 1959-től haláláig egy-két évenként rendszeresen jelentek meg könyvei, miközben szerkesztette s részben írta is a *Grimaszt*, hódolva ezzel régi kedvenc műfajának, a szatírának, s rendszeresen közölte kisprózai remekeit, a *Böngészőket* is, amelyek hosszú ideig sajátos, elmaradhatatlan elemét jelentették a Magyar Szónak.

Sem kritikánk és irodalomtörténetírásunk, sem a társadalom nem vádolható értelenséggel, illetőleg szűkmarkúsággal vele szemben. Méltán jutott ki mind a költőnek, mind az elkötelezett újságírónak az irodalmi és társadalmi elismerés. A jugoszláviai magyar írók közül elsőnek tüntették ki a Szerb Népköztársaság irodalmi díjával, elnyerte a Híd-díjat és két ízben Újvidék város Októberi-díját; mint újságírónak odaítélték az életműért járó Moša Pijade-díjat, nem sokkal halála előtt pedig a Július 7-e-díjat. Jelen van minden irodalmi antológiánkban, kezdve a *Téglák és barázdáktól*, a *Vajdasági ég alattól* az *Irodalmunk kiskönyvéig*; legjelesebb kritikaink és irodalomtörténészeink (Bori Imre, Szeli István, Bányai János, Végel László, Sava Babić stb.) szenteltek hosszabb-rövidebb tanulmányt munkásságának vagy egy-egy jelentősebb kötetének. Elmondhatjuk, hogy kritikánk és irodalomtörténetünk megnyugtató módon kijelölte helyét, mégpedig középponti helyét a jugoszláviai magyar irodalomban, nem szorul tehát utólagos rehabilitációra, nincs szüksége utólagos elégteltelre.

Van azonban költészetének egy egész évtizednyi szakasza, amelynek megítélése körül legalábbis némi bizonytalanság, zavar, sőt ellentmondás is tapasztalható. Az a korszaka ez a jugoszláviai magyar irodalomnak, amely újjászületése és nagykorúvá érése szempontjából döntőnek mondható, tehát a felszabadulás utáni évtized, amikor itt Gál László volt a költő! Publikált ugyan ekkoriban Thurzó Lajos, Csépe Imre, sőt már Urbán János is, hogy csak a lírikusoknál maradjunk, de a korszak reprezentatív magyar költője kétségkívül Gál volt. Ahogyan Ignout annak idején Papp Dánielt „abszolút megíró”-nak nevezte mint újságírót, ugyanúgy nevezhetjük Gál Lászlót e korszak „abszolút megírójának” mint költőt, azt értve ezen, hogy minden politikai és társadalmi akcióra, a végső győzelem kivívása és a lerombolt ország újjáépítése érdekében kibontakozott minden megmozdulásra lírikusként reagált, volt rá költői szava.

Pedig egyszersmind az a korszak ez, amikor nemcsak a vezércikkektől, a belső külpolitikai kommentároktól kérték számon a buzgó szerkesztők a napi aktualitású politikai jelszavakat, a direktívák minden részletét és árnyalatát, hanem az irodalmi alkotásoktól, a május 1-ét, november 29-ét stb. köszöntő versektől is. Az abszolút megíró Gál László pedig állta és vállalta mindezt. Rajta is ragadt hosszú időre a szólamköltő bélyege. A későbbi méltatók aztán kegyesen szemet hunytak költőnk e korszaka fölött, s vagy úgy fogalmaztak, hogy „igazi költészetének hangjaihoz sok kerülő után jutott el” (Bori), vagy úgy, hogy „bizonyos (ideiglenes) motívumelszegényedés, motívumkiesés” következett be nála, ami „a negyvenes évek második felében és az ötvenes évek elején... a kételkedés hangjának, a személyes átlényegítő erőnek a metafizikai költői kérdéseknek (halál, élet, remény, kiábrándulás) hiányában nyilvánul meg” (Végel László), esetleg úgy, hogy „amint az első világháború úgy megingatta Gált, hogy évtizedekre volt szüksége az érlelődéshez, hasonlóképp a második világháború is megzavarta a már magára talált költőt. És ismét évtizedekre lesz szükség, amíg Gál újra felfedezi már korábban megtalált hangját” (Sava Babić).

De vajon lehet-e ennek az egész korszaknak a termése elé egyszerűen negatív előjelet tenni, s azt csupán kerülő útnak, elszegényedésnek, motívumkiesésnek, zavarának, egyszóval olyan hullámvölgynek tekinteni, amelyet át kell ugrani, hogy Gál László felfelé ívelő költői pályáját meggrajzolhassuk? Minthogy Gál emberi-költői egyenességében, etikus tartásában egy pillanatra sem kételkedhetünk, okvetlenül fel kell vetnünk a kérdést: hogyan vállalhatta mindazt nemcsak zokszó nélkül, hanem őszinte hittel és lobogó lelkesedéssel, és később sem tagadta meg soha, hanem nyíltan, határozottan vállalta? Meg kell tehát vizsgálni, hogyan függ össze e tevékenység és magatartás költőnk korábbi, két világháború közötti alapállásával, de azt is, hogy a későbbi, a hatvanas évektől számított utolsó korszaka, egészen életművének betetőződése mennyire következik logikusan éppen a szóban forgó korszakból, illetve hogy éppen csak arra épülve lehetett olyan, amilyen.

Joggal utasítja el Végel László a „két Gál” gondolatát, de valójában nem is a „két”, hanem a három vagy több Gál gondolatával kell vitáznunk, mert ugyanis irodalmi köztudatunkban létezik egy két háború közötti expresszionista Gál, majd a háború utáni szólamköltő, aztán az intimisztikus, és végül a hívő-hitetlen, rezignált költő, aki egyszersmind az élet-halál nagy költői kérdéseivel viaskodik. A kérdés nem is a költői pálya különböző szakaszainak elkülöníthetősége, hanem éppen az összefüggése, az egyes szakaszok kiszakíthatatlansága, végső soron az életmű egysége, a költői egyéniség megbonthatatlansága.

Mire ugyanis költőnk lassan saját hangra lel, vagy legalábbis kezd szuverénül bánni az Adyától átvett hangszerrel, máris kételkedni kénytelen költészetében, mert „Nincs benne semmi ráció: (dalolni, amikor kint már szörnyű csend dalol”. Világosan előrelátja és tehetetlen szorongással várja azok uralmát, akik megölik a csenevész ákácokat, mert a tölgy lesz a szimbólum,

*„És belül rothadt lelke bár legyen:
kívül legyen nemes*

*De fontos csak a tiszta faj
és nem a tiszta ész.*

1939 húsvétján még világosabban látja és fejezi ki a fenyegető veszedelemet:

*A gyülekezetből kirekesztenek titeket;
s jön idő, hogy aki öldököl titeket,
mind azt hiszi, hogy isteni tiszteletet cselekszik.*

Ám várja, hogy „ez a lármás csönd” végre elmúljék, és a szeretet fessen „boldog szivárványt a földre és az égre”.

Gál ugyan, tudjuk, megérte, megláthatta e boldog szivárványt. De milyen áron! Előbb még meg kellett járnia a poklot ezen a földön, át kellett élnie az „istálló-emberek” sorsát „egy rettenetes világháború közepén, kiverve, megszegyenítve, megalázva”. Csodálkozhatunk-e ezek után, hogy 1944-ben valóságos ujjong, hogy a felszabadulást rendkívül felfokozott intenzitással éli meg, amikor az neki nem csupán egy rendszerváltozást, nem is csak társadalmi felszabadulást, hanem egyenesen a pokolról való felszállást, valóságos testi feltámadást, a már nem is remélt életet jelentette? Úgy eltölti ez a hirtelen kapott új hite, hogy szeretne átaladni belőle: „tanítani, megnyugtatni, magammal vinni, vinni, vinni”. Eközben pedig nem szabad megfeledkeznünk róla, hogy emlékeiben és tudatában mindig, tehát most is ott van a 19-es magyar kommun lefojtott, de soha ki nem hunyt reménye, amely szintén szítja e most lobbant lángot. Mostani lelkesedésének indítékai között tehát nem is csupán a háború előtti szorongás, a háború alatti rettenetes szorításából való szabadulás érzését kell számba vennünk, hanem annak az ifjúkori reménynek az újjáéledését is, amit az 1919-es tavasz visszatérése, a proletárforradalom győzelme jelent számára, s amit sem a bécsi, római, párizsi vándorlások és éhezések, sem a háború alatti megaláztatások idején nem tudott elfelejteni. Annak pedig, aki 1944-ben tudta, hogy „jönni fognak”, aki már tudta „a dalt is, a himnuszt, az igazat”, annak nem volt nehéz mélységesen hinni, hogy ez a feltámadás, ez a felszabadulás valóban az igazi, hisz

*Süllyedt, süllyedt a fekete hajó,
s rohagáltak a riadt roncsokon
jegyző, tanító, pap és szolgabíró,
csendőr, ispán, koma, sógor, rokon.*

Amint ez a lelkesedés az 1919-ben elfojtott tűz titkon izzó paraszából lobbant egyszerre lángra 1944-ben, hasonlóképp e lobogás ellankadása is az idő és a költő változásának eredménye, s csak innen érthető meg. Természetes, hogy az újjáépítés lázas tevékenysége és a hurrá-optimizmus korszakát fel kellett váltania a kiegyensúlyozottabb, kevésbé látványos, de több kitartást és hozzáértést igénylő aprómunkának. Társadalmunk túlélt a proletárdiktatúra első szakaszán, az ún. forradalmi etatizmuson, s természetesen megváltozott az irodalom helye is a társadalomban, a társadalmi elvárás is az irodalommal szemben, más szóval, az irodalom számára éppúgy, mint az egész társadalom számára jóval bonyolultabb kérdések merültek fel, mint korábban. Időközben a nemzetközi munkásmozgalomról is kiderült, hogy nem okvetlenül mentes a válságoktól és megrázkódtatásoktól, sőt némely vezetői révén nagyhatalmi érdekek szolgálatába is befogható jó és igazságos ügy ellenében. Az az időszak ez, amikor

*Amit tettünk, minden rossz volt,
amit tettek, minden jó volt;
átkozott lett harmadizig,
aki nem szólt, aki mást szólt.*

E változásokkal egyidejűleg tapasztalja költőnk a fáradtság, az öregedés első jeleit is. „Be sok is az ötvenhárom!” — sóhajt fel —, annyi tavasz, annyi nyár és őszt után

*be nehéz is tavaszt hinni,
telet várni, megint hinni,
folyton hinni, újra hinni.*

Ez a csüggedés azonban nem a kispolgár megfutamodása, akinek szertefoszlottak a forradalomhoz fűzött illúziói, akit cserbenhagytak álmái, szubjektív elvárásai. Korántsem kiábrándulás ez, inkább lelkiismeret-furdalás, mert úgy érzi, hogy amit tett, „összesen semmi”, hogy bár szeretett volna „messzire menni [messzire jutni valamit tenni | valaki lenni], az eredménnyel, a hozzájárulással elégedetlen. Tudjuk, nem költői becsvágya maradt kielégítetlen, hisz többször is elmondta, hogy tartozik, nem követel. De az önmagával

való elégedetlenség összekapcsolódik a nemzedéke teljesítményével való elégedetlenséggel. Már elég korán kimondatják vele keserű tapasztalatai e rezignált gondolatot: „Ma már tudom, én, sajnos, soha, | én nem fogom megváltani a világot”. Am ez nem csupán egyéni tehetetlenségének tudatából ered, hanem mint későbbi, *Új világ* című versében igen egyértelműen megfogalmazza, annak felismeréséből, hogy nemzedéke nem tudta maradéktalanul megteremteni a teljes jólétet és a békét, hogy ez a feladat nagyobb, és több időre van szükség a megvalósításához, mint hitte és hitték. Ötven évvel ezelőtt egy idős elvtárs beszélt neki a boldog jövőről, az új világról, amelyben

... mézet iszunk csak
sütkérezünk virágos réten
napsugárból szőtt szőnyegen

s a boldog embernek társa lesz a boldog ember, fűrdőszobája, tele kamrája lesz, iskola lesz, könyv és béke! Most pedig ő üzeni ugyanezt mai fiataloknak. Gál László tehát nem úgy vált hitetlen-hívóvé, mint a kívülálló, közömbös szemlélő, esetleg kárörvendő ellendrukker, hanem mint e hit egykori hangos-lelkes hirdetője. Hitetlensége ezért nem más, mint a felszabadulás utáni túlzott, már-már eufórikus lelkesedés józan kritikája, mégpedig belülről jövő kritikája. Amint tehát 1944-ben kirobbant határtalan öröme, lobogó lelkesedése nem érhető meg a háború előtti évek szorongása s a háború alatti sorsának lidércnyomása nélkül, éppúgy nem lehetne megérteni a későbbi korszak csüggedését, rezignációját, ha azt nem a háború utáni évtized korrekciójaként, a higgadt, józan belátás megnyilvánulásaként fognánk fel. Szó sincs tehát arról, hogy későbbi önmagába fordulása, költészetének elmélyülése érzelmileg korábbi hitének a megtagadását jelentené. Érdemes odafigyelni ezzel kapcsolatban egy 1960. évi vallomásra, amelyben többek közt ezt olvashatjuk: „Nem hiszek az elefántcsonttorony elvont igazságaiban. Nem hiszek magamnak sem, ha azt írom, hogy a költő mindig egyedül van. Egyedülvalóságom csak olyankor érzem, amikor nem tudom kifejezni — ahogy akarnám, úgy — egy megértő közösshöz való vágyakozásomat... Hiszem, hogy ma — még inkább ma is — az absztrakció egy kicsit megfutamodás, egy kicsit félreállítás, egy kicsit emigráció és a maga egészében gyávaság is... Hiszek a szocialista ember, a szocializmus és a szocialista vers győzelmében”. (*Vajdasági ég alatt*. 144—145.) Később legközvetlenebbül a Magyar Szó *Böngésző*-ben vallott róla, hogy valamikor mennyivel simábbnak, zökkenő- és kátyumentesebbnek hitte a szocializmus útját, mennyivel közelebbinek a teljes jólét, a kommunizmus és a világbéke eljövételét. De ezt mindenkor az a Gál hangsúlyozta, aki nagy-nagy lelkesedésében kékebbre festette az eget, napnak tüzelt, meg ne fázson,

magam hiténél jobban hittem
szép szóra szóló szűz szívekben
a május szívű emberekben
az emberekben

hogy mindent tudtam hinni akkor
papok hiténél jobban hittem
hogy tej és méz csurog majd itten
nem bántam meg és nem szégyeltem
hogy mindent tudtam hinni akkor.

Nem véletlen, hogy Gál háború előtti és utáni költészetének egységéről, illetőleg a költői látás azonosságáról a kortárs Lőrinc Péter írta le a legfigyelemre méltóbb gondolatot, aki az embert, a költőt és a költészetét valóban összefüggésében, folytonosságában, egységében tudta szemlélni. Egysíkúnak minősítve a látást leszögezi: „Amint egykor alig látta meg a fényt is az árnyék mellett, úgy ma szinte csupán a fényt látja és látatja az árnyék nélkül... Ebben hasonlít a mai Gál a régi Gálhoz.” S hogy nem a költő változott meg valójában, arra Szelei István is utal egyik tanulmányában: „Mégsem csupán szerep volt ez a személytelenség, inkább önmaga őszinte és fenntar-

tás nélküli odaadása a költészetnél is fontosabbnak tartott dolgoknak, amelyeknek a szolgálatát verseivel vállalta." 1972-es tanulmányában (a *Rozsdás esték* c. kötet *Utószavában*) Bori Imre is részletesen foglalkozik e korszak költői termésével, s megállapítja: „Tulajdonképpen költői magatartásának az alapvető tendenciáit engedte érvényre jutni: eseményekből táplálkozó költői ihlete ekkoriban a felszabadult élet tényanyagából még szabadabban meríthetett, mint egykoron, amikor a háborúban való rohanás vész híreire kellett reagálnia.”

Nyilvánvaló tehát, hogy Gál költészete és szerepvállalása a logikus és szükségszerű folytatása a háború előttinek, megtermékenyítve a háborús tapasztalatokkal, amint a 60-as évek utáni költői termése is erre a korábbi szakaszra épült. Egyetlen költői egyéniséggel állunk tehát szemben, de ez az egység nem a háború utáni évtized termésének megkerülésével és kiiktatásával, hanem ellenkezőleg, az életműbe való szerves beillesztésével állítható helyre.

